

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Природничо-економічний факультет
Кафедра географії та методики її викладання

Дипломна робота
магістра

з теми: **«ГЕОСИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ ЛАНДШАФТНОЇ КАРТИ УКРАЇНИ:
ІЄРАРХІЯ КЛАСІВ, ПІДКЛАСІВ, ТИПІВ, ПІДТИПІВ, РОДІВ І ВИДІВ
ЛАНДШАФТІВ ТА ЇХ КАТЕГОРІЇ ЗА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯМ)»**

Виконав: студент 2 курсу, групи Geo1-M21
спеціальності 014 Середня освіта
(Географія)

Лосовський Євгеній Володимирович

Керівник: **Чернюк Ганна Володимирівна**,
кандидат географічних наук, доцент

Рецензент: **Придеткевич С.С.**,
кандидат географічних наук, старший
викладач кафедри географії та методики її
викладання

Кам'янець-Подільський – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ПРО СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ, ГЕОСИСТЕМИ, КАТЕГОРІЇ І МОДЕЛІ ПРИРОДНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ КОМПЛЕКСІВ.....	9
1.1. Поняття про геосистеми і системний аналіз та ознаки географічності систем за опублікованими даними.....	9
1.2. Поняття про геосистеми природно-територіальних комплексів (ПТК) і ландшафти.....	13
1.3. Категорії геосистем ПТК: планетарні, типологічні, регіональні, парагенетичні.....	25
РОЗДІЛ 2. КЛАСИФІКАЦІЯ ЛАНДШАФТІВ ТА ІЄРАРХІЯ ТАКСОНОМІЧНИХ ОДИНИЦЬ НА ЛАНДШАФТНІЙ КАРТІ.....	31
2.1. Поняття про класифікацію ландшафтів.....	31
2.2. Ієрархія геосистем на ландшафтній карті України в атласах для школи.....	41
2.3. Ієрархія геосистем на ландшафтній карті у підручнику з фізичної географії України для ВУЗів.....	44
2.4. Ієрархія геосистем на ландшафтних картах для ВУЗів.....	46
РОЗДІЛ 3. КЛАСИФІКАЦІЯ ЛАНДШАФТНИХ ГЕОСИСТЕМ ЗА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯМ.....	65
3.1. Поняття про антропогенно-природні ландшафти.....	65
3.2. Класифікація природно-антропогенних ландшафтів за природокористуванням.....	69
3.3. Ієрархія таксономічних одиниць природно-антропогенних ландшафтів України за природокористуванням.....	78
ВИСНОВКИ.....	94
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	96

ВСТУП

Актуальність теми. Класифікація – один із способів систематизації, що має на меті поділ на групи предметів, однорідних у будь-якому відношенні та рівних за рангом. Отже, можна класифікувати урочища, фації, ландшафти, але не можна однією класифікацією охопити всі категорії ПТК. Класифікації дозволяють виявити в об'єктах, що вивчаються, риси подібності і відмінності, порядок розташування і співвідпорядкування. Без класифікації неможливо скласти ландшафтну карту.

При розробці класифікації слід дотримуватись деяких логічних правил, знання яких допоможе уникнути помилкових побудов. Д.Л. Арманд (1975) сформулював правила поділу понять, прийняті в логіці, стосовно географічних класифікацій:

1. Сума виділених видів повинна дорівнювати обсягу родового поняття. Вигляд, як найменша одиниця класифікації, завжди входить до складу більшого виділу – роду. Неприпустимо, щоб у межах роду були види, які не належать до цього роду або підпорядковуються іншій, вищій одиниці класифікації.

2. У межах одного ступеня класифікації, підпорядкованої одному родовому поняттю, має витримуватися лише одна класифікаційна ознака. Це правило зобов'язує ширше використовувати метод провідного чинника. Якщо розробки класифікації заздалегідь відібрати кілька найбільш істотних ознак і виявити їх соподчинення, кожен із новачків виступати як провідного даної шаблі класифікації. Інші ознаки, що характеризують ПТК, можуть вважатися другорядними, супутніми провідному, і повинні впливати виділення самостійних комплексів. Наприклад, якщо провідною ознакою на якомусь ступені класифікації встановлено мезорельєф, то жодні комбінації ґрунтово-рослинного покриву не можуть бути основою для поділу. Якщо ж виникає необхідність врахувати цей фактор, його можна вважати провідним на наступному, нижчому ступені класифікації.

3. Групи, виділені за видовими відмінностями, повинні виключати один одного, щоб жоден об'єкт, що класифікується, не можна було віднести до двох груп. Стосовно класифікацій ландшафтів наведене правило вимагає чітких і недвозначних формулювань, що виключають можливість відносити той самий вид до двох різних родів ландшафтів.

4. У класифікаціях небажано пропускати логічні шаблі. За порушення цього правила класифікація втрачає стрункність і логічність, хоча може залишатися достовірною. Якщо, наприклад, вирішено, що класифікація буде чотиріступінчастою, не можна робити виняток із цього принципу. Не рекомендується, щоб у одних випадках ранжування комплексів проводилося по 4, а іншому – по 3 шаблям.

Серед класифікацій ПТК найбільше теоретичне та практичне значення мають класифікації ландшафтів. Розробці цього питання присвячені роботи А.Г. Ісаченко (1985), В.А. Ніколаєва (1978), Н.А. Гвоздецького (1979) та ін. Вирішено одне з важливих питань – визначено основні одиниці класифікації. Загальноприйнятими стали такі поняття, як відділ, система, клас, тип, рід, вид ландшафтів. Критерії виділення цих таксонів найбільш детально розроблено В.А. Ніколаєвим.

Вищою класифікаційною категорією автор вважає відділ ландшафтів, що виділяється за типом контакту та взаємодії сфер у структурі географічної оболонки Землі. За цією ознакою розрізняють відділи наземних, земноводних, водних, донних ландшафтів (Мільков, 1967). Усередині відділів залежно від зональних відмінностей балансу тепла та вологи відокремлюють системи субарктичних, бореальних, суббореальних та інших ландшафтів. З огляду на секторні кліматичні особливості системи ландшафтів розчленовують на підсистеми. Наприклад, у складі системи бореальних ландшафтів можна назвати підсистеми помірно континентальних, континентальних, різко континентальних ландшафтів.

Межами класу ландшафтів є великі морфоструктури вищого ладу і

типи природної зональності. Прийнято розрізняти два основні класи – рівнинні та гірські ландшафти. Тип ландшафтів запропоновано виділяти за співвідношенням тепла та вологи, що зумовлює характер та спрямованість основних природних процесів, склад та структуру фіто- та зооценозів. Як типи виступають тундрові, лісові, лісостепові, пустельні та інші ландшафти. Головним чинником відокремлення роду ландшафтів висунутий генезис рельєфу, виду ландшафтів – структура домінуючих урочищ.

Деякі відмінності містять класифікаційну схему А.Г. Ісаченко, розроблена ним для ландшафтної карти СРСР, масштабу 1:4 000 000 (1998 р.). Як категорію найвищого рангу виступають зональні групи першого порядку (арктичні, субарктичні, бореальні, суббореальні та ін.), що є як би аналогами систем ландшафтів за В.А. Миколаєву. Ці класифікаційні одиниці поділяються на зональні групи другого порядку, що відокремлюються за співвідношенням тепла та вологи. Наприклад, група бореальних ландшафтів розчленовується на північно-таежні, середньо-таежні, південно-тайгові комплекси. На наступному ступені класифікації вводяться ознаки, що визначаються секторністю кліматичних характеристик (ландшафти помірно-континентальні, різко континентальні, приокеанічні мусонні та ін.). Поєднання зональних та секторних критеріїв дозволяє виділити типи ландшафтів, які різняться за своїм географічним розташуванням. Наприклад, група бореальних ландшафтів розпадається на 4 типи - Східноєвропейських, Західносибірських, Східносибірських, Далекосхідних ландшафтів. Наступна одиниця класифікації – класи ландшафтів, що відокремлюються з урахуванням гіпсометричного рівня території (ландшафти рівнинні та гірські). Найбільш дробова одиниця - вид ландшафту, визначальними факторами виділення якої є літологія поверхневих відкладень та тип рельєфу. На ландшафтній карті СРСР, масштаб якої дозволяє показати види ландшафтів, відбито більші їх об'єднання, названі групами видів.

Будь-яка класифікація, поряд з основними одиницями, містить і

проміжні – підвідділ, підсистема, підклас, підтип, підрід, підвид та ін. Наприклад, у класі рівнинних можуть бути підкласи піднесених та низинних ландшафтів; у типі лісових - підтипи північнотаїжних, середньотаїжних, південнотаїжних ландшафтів. Відокремлення таких категорій диктується зібраним та опрацьованим матеріалом, ступенем його детальності та достовірності, масштабом картки. Як і основні, проміжні одиниці займають строго певне місце у таксономічній системі та підкоряються всім правилам класифікації.

Будь-яка класифікація передбачає деяку формалізацію, упорядкування та узагальнення понять. Найбільше узагальнення властиво вищим одиницям класифікації (відділів, класів, типів). Їх розмежування виробляється за найголовнішим, суттєвим ознаками, і натомість яких розмаїтість підлеглих лише підкреслює складність внутрішньої будови великих ПТК. Мінімальний ступінь узагальнення властивий видам ландшафтів як порівняно однорідним виділам.

Сучасне вчення про географічні комплекси крім традиційних положень охоплює наступні уявлення і поняття :

- про парагенетичні (Ф.М.Мільков, Г.Є.Гришанков) і парадинамічні (Ф.М.Мільков, О.В.Дроздов, Г.І.Швебс) ландшафтні комплекси, про стрії (Г.П.Міллер) та «санахі» (М.Л.Беручашвили),

- про просторово-часову поліструктурність утворень ландшафтного ряду (К.Г.Реман, В.О.Боков, В.М.Солнцев, В.В.Штейнс);

- про ландшафтно-територіальні структури: генетико-морфологічну, позиційно-динамічну, парагенетичну, басейнову (К.М.Дьяконов, О.Ю.Ретеюм);

- ландшафтні утворення перехідних смуг – екотони (Е.Г.Коломиц);

- про акваторіальні та аква-територіальні природні утворення ландшафтної організації (К.К.Марков, Г.Д.Рихтер, В.О.Боков, О.В.Дроздов);

- лиманно-гирлові природні комплекси (Г.І.Швебс);
- про підводні ландшафти (К.М.Петров, В.А.Мануйлов).
- сторуково- - морфологічний аналіз ПК (В.Ю.Прока, В.І.Жадан, В.М.Раковська).

- Фізико-географічне районування. Суть ФГ районування (В.О.Ніколаєв, М.І Михайлов); логіко-методологічні питання ФГР-ня (Д.Л.Арманд, Ю.А.Шрейдер, В.Л.Каганський).

- Типізація і класифікація Ладш-х комплексів (А.Г.Ісаченко, М.А Гвоздецький, Ф.М.Мільков, К.І.Геренчук, Д.Л.Арманд, А.М.Трофімов, Ю.Ф.Шрейдер, В.Б.Сочава, В.О.Ніколаєв та ін.

- Зв'язок класифікації ландшафтів з ФГ районуванням (В.Бунге, Н.В.Миловидова).

- Картографування ландшафтів. Мпіввідношення класифікації, картографування і районування у ландшафтознавстві (підходи В.М.пащенко).

- Ординаційні дослідження в ландшафтознавстві, подібні до типізації, районування та картографування (Л.Г.Погребняк, А.А.Краукліс, М.Д.Гродзинський).

- Геохімія ландшафтів (Є.Г.Нечаєв, В.А.Снитко, Ю.М.Семенов).

- Геофізика ландшафтів (К.М.Дьяконов).

- Геофізичні дослідження на стаціонарах (Н.Л.Беручашвили, К.М.Дьяконов, О.М.Маринич, С.М.Зубков, В.Т.Гриневецький, В.Б.Сочава та ін.).

- Ландшафтно-геохімічні дослідження (М.А.Глазовська, М.Ф.Глазовський, В.М.Гуцуляк, М.С.Касімов, П.І.Перельман, В.А.Снитко, Л.М.Шевченко).

Об'єктом даного дослідження є аналіз ландшафтних карт України. Проведено системний аналіз геосистем ПТК у атласах та підручниках для школи та ВУЗу.

Предметом дослідження виступає ієрархія класів, підкласів, типів, підтипів, родів і видів ландшафтів та їх категорії за природокористуванням.

Проведений системний аналіз ландшафтних карт України у різних навчальних посібниках і спроба систематизувати їх в одній науковій праці забезпечують **новизну даного дослідження**.

Завданням даного дослідження є проведення геосистемного аналізу ландшафтної карти України та відображення її ієрархії.

Структура даної роботи побудована за принципом всеосяжного комплексного підходу до проблеми та складається зі Вступу, основної частини яка налічує 3 розділи в кожному з яких по кілька підрозділів, висновків та списку використаної літератури.

ВИСНОВКИ

Нове формування проблеми про безпосередній об'єкт вивчення природної географії (ландшафт і його морфологічні одиниці) ставить перед нею ще одне дуже важливе завдання - потребу розібратись в різноманітності тих природних територіальних одиниць, з якими може мати справу географ.

Проблему типології і класифікації ландшафтів географи почали розробляти порівняно недавно, а тому принципи такої класифікації ще не можна вважати достатньо чітко визначеними. Свідченням цього . можуть бути опубліковані праці, у яких на прикладі окремих регіонів автори намагаються вирішувати питання класифікації ландшафтів, однак, на жаль, принципи і вихідні положення в авторів різні. Серед цих класифікацій є такі, де за основу взято біогенні компоненти, зокрема рослинний покрив.

Складна диференціація ландшафтної сфери, що виражається в мозаїці геосистем різних рангів і різних типів, поступово згладжується по вертикалі – у напрямку до зовнішніх рубежів епігеосфери (тобто в атмосфері і літосфері). Тому межі регіональних і локальних геосистем практично неможливо продовжити до верхніх і нижніх меж епігеосфери. Іншими словами, не можна просто розділити всю товщу цієї оболонки на геосистеми всіх ступенів або ж, навпаки, скласти з останніх, як з кубиків, всю епігеосферу.

Геосистеми в сукупності складають життєве середовище людства, вони володіють екологічним і ресурсним потенціалом. Це означає, що саме вони забезпечують як всі біологічні потреби людей, так і необхідні енергетичні і сировинні джерела для розвитку виробництва. Від благополуччя ландшафтів залежить безперебійне відтворення таких життєвих ресурсів людства, як вільний кисень, вода, ґрунтова родючість і біомаса. У понятті про географічну оболонку отримали свій закінчений вираз

думки про цілісний географічний комплекс у глобальних масштабах, що визначило предмет вивчення загальної фізичної географії, або загального землезнавства. Поняття про природний територіальний комплекс як конкретне локальне або регіональне поєднання компонентів земної природи лягло в основу ландшафтознавства.

Головні властивості геосистем: загальні – цілісність, унікальність, ієрархічність; відносно специфічні – стійкість, саморегулювання, самоорганізація, взаємкореляція компонентів, структурність і функціональність. Емерджентні властивості геосистем обумовлюють їх цілісність, до них належать продуктивність і деструкція органічної речовини, здатність до фотосинтезу і накопичення органічних речовин і виділення кисню, родючість ґрунтів, здатність реагувати на зміни та оптимізувати і відновлювати умови життя.

Важливий ландшафтний принцип - комплексності - полягає у вивченні: по-перше, комплексного об'єкта (ПТК), що відзначається багатогранністю властивостей, тісний взаємозв'язок між якими зумовлює його єдність; по-друге, багатьох властивостей об'єкта у взаємозв'язках; по-третє, ПТК шляхом аналізування комплексу одиниць нижчих рангів, які його складають. Отже, ПТК як ресурсна система - це набір ієрархічно підпорядкованих, детермінованих у просторі і часі, взаємозумовлених властивостей, що їх використовує людина або які впливають на продукти її діяльності.

Загалом можна впевнено сказати що аналіз ландшафтної карти України в сфері природокористування глибока і недостатньо досліджена тема, тому безумовно потребує глибокого і всеосяжного вивчення в майбутньому

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Природа Украинской ССР. Моря и внутренние воды. – К.: Наукова думка, 1987. -224с.
2. Природа Украинской ССР. Почвы. – К.: Наукова думка, 1986. -216с.
3. Природа Украинской ССР. Растительный мир. – К.: Наукова думка, 1985. - 234с.
4. FAOSTAT, 2003.(www.fao.org/ag/agl).
5. А.Г. Исаченко, А.А. Шляпников. Природа мира. Ландшафты. – М.: Мир, 1989. –580с.
6. А.Г. Исаченко. Теория и методология географической науки. – М.: Академия, 2004. – 400с.
7. А.И. Перельман. Геохимия ландшафта. – М.: МГУ, 1975. – 341с.
8. Атлас природных условий и естественных ресурсов Украинской ССР. – М.: ГУГК, 1978. -184с.
9. Балабанов Г.В. та ін. Дослідження проблем Чорнобильської катастрофи в Інституті Географії НАН України. //Український географічний журнал.-1993.-№2.-с.21-29.
- 10.В.А. Николаев. Классификация и мелкомасштабное картографирование ландшафтов. – М.: МГУ, 1978. – 62с.
- 11.В.А. Николаев. Проблемы регионального ландшафтоведения. – М.: МГУ, 1979. –160с.
- 12.В.Б. Сочава. Введение в учение о геосистемах. – Новосибирск: Наука, 1978. – 318с.
- 13.В.В. Докучаев. Учение о зонах природы. – М., 1948. – 63с.
- 14.В.Н. Солнцев. Системная организация ландшафтов. Проблемы методологии и теории. – М.: МГУ, 1981. – 235с.
- 15.В.С. Преображенский, Т.О. Александрова, Т.П. Куприянова. Основы ландшафтного анализа. – М.: Наука, 1988. – 127с.

- 16.Г. Хаазе. Структура, динамика и развитие ландшафтов. – М.: Наука, 1980. – 206с.
- 17.Г.Д. Рихтер. Культура ландшафта в социалистическом обществе. – М.: Наука, 1983. – 166с.
- 18.Географический атлас. –М.: ГУГК, 1985. –238 с.
- 19.Географічна енциклопедія України. – К.: «Українська Радянська Енциклопедія імені М.П. Бажана. – Т.1.,1989-416с. – Т.2.,1990.-480с.- Т.3., 1993.-530с.
- 20.Геоморфология Украинской ССР. /Под ред.. И.М. Рослого. – К.: Вища школа, 1990. – 287с.
- 21.Гофштейн И.Д. Геоморфологический очерк Украинских Карпат. – К.: Наукова думка, 1995. – 84с.
- 22.Екологічна геоморфологія України. /В.В. Стецюк, Г.І. Рудько, Т.І. Ткаченко. – К.: видавничий Дім «Слово», 2010. -368с.
- 23.З робочої програми курсу Географія України: атласи, підручники, всі книги серії Природа Украинской ССР, Природа областей, географічна енциклопедія України, книга Денисика «Антропогенне ландшафтознавство». ЛІТЕРАТУРА
- 24.Заповідники і національні парки України. – К.: Вища школа, 1999
- 25.Исаченко А.Г. Ландшафтоведение и физико-географическое районирование. – М.:Высшая школа, 1991. -366с.
- 26.К.І. Геренчук. Основні проблеми фізичної географії. – Львів: Вища школа, 1980. –125с.
- 27.Комплексний атлас України. – Київ: ДНВП «Картографія», 2005. -96с.
- 28.Ландшафтный сборник. – М.: Наука, 1973. -288с.
- 29.Ландшафтоведение: теория и практика. /Вопросы географии». Сб. 121. – М., 1982. –224с.

30. Ландшафты Белоруссии. /Под редакц. Г.И.Марцинкевич, А.К. Клицуновой.-Мн.:Университетское, 1989.- с. 179-190.
31. Логінов В.О. Структура ландшафтно-геоекологічних систем Рівненського Полісся.
/ Науковий керівник: доцент Дем'янчук П.М. /Збірник наукових праць студентів та магістрантів Тернопільського національного університету імені Володимира Гнатюка. Географічні науки. – Випуск 10. – Тернопіль: ТНПУ, 2021 – с.42-50.
32. Логінова Г.М., Чернюк Г.В. Заповідні ландшафти Рівненського Полісся. //Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Географія.
№1.- Тернопіль: ТНПУ, 2004.- с.168-172.
33. Маринич О.М., Шищенко П.Г.. Фізична географія України. Підручник.
– К.:Т-во «Знання» КОО, 2006. -511с.
34. Марцинкевич Г.И. Ландшафтоведение. Пособие. – Мн.: БГУ, 2005. – 200с.
35. Н.И. Михайлов. Физико-географическое районирование. – М.: МГУ, 1985.
– 183с.
36. Національний атлас України. – К.: ДНВП «Картографія», 2009. -440с. .
37. Николаев В.А. Учение об антропогенных ландшафтах- научно-методическое ядро геоэкологии. //Вестник Московского ун-та. Серия 5. География.- М., 2005.- №1.- с.35-44.
38. Охрана ландшафтов. Толковый словарь. /Под ред. В.С. Преображенского. – М.:Наука, 1982. – 271с.
39. Природа Волинської області. / За ред. К.І. Геренчука. – Львів: Вища школа, 1980. -155с.
40. Природа Закарпатської області. / За ред. К.І. Геренчука. – Львів: Вища школа, 1981.
-179с.

41. Природа Львівської області. / За ред. К.І. Геренчука. – Львів: Вища школа, 1978. -155с.
42. Природа Рівненської області. / За ред. К.І. Геренчука. – Львів: Вища школа, 1982. -150с.
43. Природа Тернопільської області. / За ред. К.І. Геренчука. – Львів: Вища школа, 1979. – 168с.
44. Природа Украинской ССР. Геологическое строение и полезные ископаемые. – К.: Наукова думка, 1990. -184с.
45. Природа Украинской ССР. Животный мир. – К.: Наукова думка, 1985. - 240с.
46. Природа Украинской ССР. Климат. – К.: Наукова думка, 1985. -232с.
47. Природа Украинской ССР. Ландшафты и физико-географическое районирование. –К.: Наукова думка, 1985. -224с.
48. Природа Хмельницької Облaсті. / За ред. К.І. Геренчука. – Львів: Вища школа, 1980. -152с.
49. Природа Чернівецької області. / За ред. К.І. Геренчука. – Львів: Вища школа, 1978. -159с.
50. Рельєф України. Навчальний посібник. /За заг. ред. В.В. Стецюка. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010.- 688с.
51. Современные проблемы ландшафтоведения и геоэкологии. Сб. статей. –Минск:БГУ, 2008. – 240с.
52. Україна. Навчальний атлас. – Київ: ГУГК НВП «Картографія», 1998. -96с.
53. Український географічний журнал. (1993 – 2020 роки).
54. Ф.Н. Мильков. Общее землеведение. – М.: Высшая школа, 1990. – 335с.
55. Ф.Н. Мильков. Физическая география. Учение о ландшафте и географическая зональность. – Воронеж, 1986. – 327с.
56. Ф.Н. Мильков. Человек и ландшафты. – М.: «Просвещение», 1973. -223с.
57. Физико-географическое районирование Украинской ССР. – К.: Изд-

- во Київського університету, 1968. – 684с.
58. Фізична географія та геоморфологія. – К.: ВГЛ «Обрії», 2009.-Вип.56.- 360с.
59. Червона книга України. Рослинний світ. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. - 900с.
60. Чернюк Г.В., Бойко Р.Д. Основи фізичної географії. К.: ІСДО, 2020.–228 с.
61. Чернюк Г.В., Царик Л.П., Логінов В.О. Стан ландшафтних геосистем на території Зарічненського району Рівненської області. //Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія. - №1.- Вип.46. - Тернопіль: СНП "Тайп", 2019.-с.210-215.
62. Э. Нееф. Теоретические основы ландшафтоведения. – М., 1974. – 220с.